

riën werklozen). Mobilisatie is dan eigenlijk alleen nog mogelijk als er bondgenoten worden gevonden, maar de hoofdstroom van de Nederlandse vakbeweging was en is daar niet voor te vinden. In deze constellatie zal ook in de nabije toekomst volgens Van den Oord geen verandering optreden.

Deze historisch-sociologische studie weet zo op een interessante manier het meso- en macroniveau aan elkaar te verbinden. Toch wil ik graag daar nog een enkele opmerking aan toevoegen, niet eens zozeer als kritiek, maar meer als een mogelijke aanvulling, die wat zwakke plekken in zijn analyse zou kunnen versterken. De studie lijdt enigszins aan een overwaardering van organisaties als zodanig. Natuurlijk is dat de moderne vorm van 'collectieve actie'; moderne politieke partijen en vakverenigingen zijn bijvoorbeeld zo ontstaan. Daardoor is 'politiek' voor ons vooral het opstellen van programma's, het oprichten van organisaties en het innen van contributies. Werklozen gingen daar nauwelijks toe over (behalve enigszins door middel van de kansloze, want door de CPN-gesponsorde, WSC's). Dit verklaart ook de irritatie en wanhoop van veel linkse partijen en vakverenigingen in de jaren dertig: niet alleen vertonen de werklozen in overgrote meerderheid geen spoor van dat gedrag, ze zijn ook nauwelijks geïnteresseerd in organisaties die zeggen voor hun belangen op te komen (Van den Oord legt naar mijn mening te zwaar de nadruk op het feit dat de vakbeweging de ongeorganiseerden afstootte; dat was zeker waar, maar omgekeerd was de belangstelling van de werklozen voor de vakbeweging in het algemeen ook maar zeer matig tot afwezig). Dat is ook goeddeels de achtergrond van al die klaagliederen over die slome, geresigioneerde werklozen, waarin geen leven te krijgen was. Werklozen vertoonden echter in sterke mate een heel ander type 'politiek': dat waren de dagelijkse pogingen om meer steun te krijgen, althans niet gekort te worden. De 'acties' waren dan ook niet zozeer gericht op nationaal, abstract niveau, maar direct en concreet: tegen de ploegbaas in de werkverschaffing of de steunambtenaar die een korting had doorgevoerd of constateerde dat het stempeluur verstreken was. Vooral de Engelse historicus Ross McKibbin heeft in zijn essaybundel *The ideologies of class* (1990) gewezen op het belang van deze traditie in de arbeids- en arbeiderscultuur. Een voordeel van deze gedachte is dat acties van het type zoals hierboven aangeduid (in de archieven en kranten meestal te vinden onder het hoofdje 'molest'; te denken valt ook aan de vaak omvangrijke huurstakingen, die Van den Oord nauwelijks noemt) in een zinvoller kader geanalyseerd kunnen worden dan deze te interpreteren als individuele daden van wanhoop (wat me slap gepsychologiseer lijkt). Het model van Van den Oord zou dan niet alleen het macro- en mesoniveau met elkaar in verband brengen, maar aangevuld kunnen worden met het microniveau. Zijn boek eindigt nu met de opmerking dat de collectieve acties van werklozen weliswaar weinig effect hebben gehad, maar in ieder geval de waardigheid van werklozen hebben opgehouden. Een dergelijke even welwillende als betekenisloze uitsmijter zou dan overbodig zijn geweest.

P. de Rooy

C. B. Smithuijsen, ed., *De hulpbehoevende mecenas. Particulier initiatief, overheid en cultuur, 1940-1990* (Amsterdam: Boekmanstichting, Zutphen: Walburg Pers, 1990, 352 blz., ISBN 90 6011 709 3).

De hulpbehoevende mecenas kwam tot stand naar aanleiding van een verzoek van het Prins Bernhard Fonds aan de Boekmanstichting om de ontwikkelingen in de financiering van de cultuur in Nederland in de periode 1940-1990 te onderzoeken. De bijdrage vanuit het particulier

initiatief zou daarbij speciale aandacht moeten krijgen. Alras blijkt uit het boek, dat juist in de periode 1940-1990 de rol van de overheid in de financiering van de cultuur steeds sterker is geworden en dat de rol van het traditionele particuliere initiatief is teruggelopen of verregaand met het subsidiebeleid van de overheid verweven is geraakt.

Op vier terreinen van de cultuur zijn in dit boek telkens de zelfde vraagstellingen losgelaten: wie gaf steun waaraan en waarom gebeurde dat? Op die manier beschrijft Kees Bruin de steun van particulieren en overheid aan de letteren, behandelt Bram Kempers het museaal mecenaat, hebben Ton Bevers en Erik Hitters het over de podiumkunsten muziek en toneel (dans komt helaas niet aan bod) en heeft Susanne Hietbrink zich verdiept in de monumentenbescherming. Per aandachtsgebied worden verschillende specifieke voorbeelden van particuliere of overheidssteun aan de kunsten uitgelicht: de uitgave van de verzamelde werken van Multatuli, het Philips-De Jongh Ontspanningsfonds, de relaties van museum Boymans-Van Beuningen in Rotterdam tot havenbaronnen en de legateur Vitale Bloch, de ontwikkeling van het besef van de monumentale kwaliteit van de Zwolse binnenstad passeren op deze wijze de revue. Een aantal grafieken achterin geeft nuttige aanvullende informatie.

Naarmate de auteurs hun materiaal beter hebben weten te plooiën langs de lijnen van de algemene vraagstelling van het boek, zijn hun stukken bevredigender. Bevers en Hitters zijn er bij voorbeeld in geslaagd een afgewogen beeld te geven van de ontwikkeling in de verhouding tussen particulier initiatief en overheidsfinanciering van toneel en muziek. Zij hebben bovendien aandacht voor de amateuristische cultuurbeoefening, die meer dan op de andere beschreven terreinen bij de podiumkunsten een rol speelt. Bevers en Hitters maken duidelijk hoe in de jaren na de oorlog de overheid begon op te treden als belangrijkste financier en toezichhouder op de verdeling en spreiding van subsidies aan professionele schouwburgers die tot 1945 grotendeels op commerciële wijze werden geëxploiteerd door particulieren. Het na-oorlogse ideaal van de geografische cultuurspreiding was wat de podiumkunsten betreft omstreeks 1967 voltooid. De betrokkenheid van de overheid was in diezelfde periode enorm gegroeid. Dat laatste geldt nog sterker bij het orkestenbestel. Helaas blijft onduidelijk welke motivatie precies aan deze overname van de zorg door de overheid ten grondslag heeft gelegen. Iets dergelijks geldt voor de recente opkomst van sponsoring. Jammer genoeg konden de auteurs ook geen aandacht meer besteden aan de meest recente ontwikkeling: de overname door commerciële concerns van noodlijdende stedelijke schouwburgers, waarmee in zeker zin de cirkel naar de vooroorlogse jaren weer gesloten is.

De studie van Bruin kent ongeveer dezelfde opzet. Was de echte Maecenas vooral in de bescherming van de literatuur geïnteresseerd, Nederland kende en kent nauwelijks een particulier mecenaat op het gebied van de letteren. De overheid begon zich in het geval van de letteren wat later dan bij de podiumkunsten in te zetten, namelijk omstreeks 1965. Inmiddels blijkt de overheidsdoelstelling van cultuurparticipatie voornamelijk ten doel te hebben de economische vraag in stand te houden. De auteur richt zijn aandacht verder op de ontwikkeling van een van de meest spectaculaire verschijnselen van de letterenwereld: de literaire prijs.

Vergeleken bij de samenhangende betogen van Bruin en Bevers en Hitters zijn de bijdragen van Kempers en Hietbrink nogal flets. Beiden hebben de afgesproken onderzoeksperiode uitgebreid met een lange (en grotendeels al elders beschreven) voorgeschiedenis, waardoor hun tekst nogal aan diepgang verliest. In de bijdrage van Hietbrink over de monumentenzorg neemt de behandeling van de eigenlijke vraagstelling goed beschouwd slechts 6 van de 55 bladzijden in, ook al bieden de talrijke grafieken in de rest van het stuk vaak verrassende inzichten. Kempers' mozaïek vertoont al heel weinig grote lijnen. Zelfs de door hem geconstateerde toenemende verstatelijking lijkt te worden tegengesproken door de recente ontwikkeling in het

overheidsbeleid: de verregaande terugtrekking van de overheid uit het beheer van de rijksmusea. Al met al een aantrekkelijke, trouwens onberispelijk uitgevoerde en goed geïllustreerde, bundel, die gewonnen zou hebben met een wat strakkere redactie.

F. Grijzenhout

J. J. Kelder, *De Schalkhaarders. Nederlandse politiemannen naar nationaal-socialistische snit* (Dissertatie Leiden 1990; Utrecht: Veen, 1990, 168 blz., f24,90, ISBN 90 204 1988 9).

Op 24 september 1942 deed de Höherer SS- und Polizeiführer in Nederland, Hanns Albin Rauter, zijn chef Heinrich Himmler, Reichsführer SS, verslag van het verloop van de jodenvervolging in zijn jachtgebied. In deze brief, die A. J. Herzberg in zijn *Kroniek der jodenvervolging* (5e dr., 1985, 143) in extenso citeert, schreef Rauter. 'Die neuen Hundertschaften der holländischen Polizei machen sich in der Judenfrage ausgezeichnet und verhaften Tag und Nacht zu hunderten Juden'. Deze 'Hundertschaften' waren gekazerneerde eenheden van de Nederlandse politie in Amsterdam, speciaal bestemd om de Duitse Ordnungspolizei te ondersteunen bij het doorvoeren van de Duitse repressie in Nederland. De manschappen waren opgeleid in een speciale eenheid, het 'Politie-Opleidings-Bataljon', gevestigd in Schalkhaar.

J. J. Kelder, die eerder publiceerde over kunst en literatuur tijdens de bezetting, heeft in zijn dissertatie *De Schalkhaarders* een opvallend fenomeen aan de orde gesteld: hoewel deze politiemensen in de ogen van veel landgenoten tot de ergste landverraders behoorden, zijn zij na de bevrijding niet collectief gestraft, noch uit het korps verwijderd. N. K. C. A. in 't Veld betwijfelde in zijn studie over *De SS en Nederland* uit 1976 (131) al of het terecht is alle Schalkhaarders als brute collaborateurs te beschouwen. Kelder heeft nu meer klaarheid over de Schalkhaarders willen scheppen. Hij heeft hiertoe het probleem van het 'imago' van de Schalkhaarders centraal geplaatst. Eerst stelt hij het negatieve imago aan de orde, en wijst op deelname aan de jodenvervolging, op het afstotend uiterlijk vertoon, zoals gewapend en in gesloten colonne marcheren onder het zingen van nationaal-socialistische liederen, en op openlijk getoonde waardering van Duitse zijde. Deze politiemensen moesten in de ogen van het publiek wel helemaal mis zijn en de illegale pers versterkte dit beeld nog.

Dan komen de Schalkhaarders zelf aan het woord en blijkt dat deze groep politiemensen toch minder het gesloten, 'zwarte' blok is geweest dan werd aangenomen. De auteur baseert zich vooral op verklaringen van Schalkhaar-agenten, afgelegd in het kader van de naoorlogse politiezui vering. Uit verder onderzoek concludeert Kelder vervolgens dat enkele generalisaties die gewoonlijk met betrekking tot Schalkhaarders worden gemaakt niet houdbaar zijn. Ten eerste werden ze niet als regel bij gesloten eenheden als het Amsterdamse bataljon ingedeeld; een groot aantal werd ook op individuele basis bij lokale korpsen en in de normale dienst geplaatst. In de tweede plaats wijst hij er op dat alleen in Amsterdam en Den Haag de geheel uit Schalkhaarders bestaande eenheden joodse medeburgers ophaalden en ten derde waren lang niet alle tot de Schalkhaar-opleiding toegelaten aspiranten (slechts zo'n 30%) lid of sympathiserend lid van de NSB dan wel de SS (108-110). Het blijft echter de vraag of deze gegevens het imago van de Schalkhaarders kunnen oppoetsen door ander licht te werpen op wat ze feitelijk hebben gedaan of misdaan.

De auteur brengt enkele 'paradoxale levensgeschiedenissen' van Schalkhaar-agenten naar voren, die moeten leiden tot de 'bijna banale' (118) conclusie dat het uiteenlopen van de publieke opinie en van het gevoerde zuiveringsbeleid een gevolg is van uiteenlopende observaties. Hij